

PUNCTE DE REPER PENTRU CRONOLOGIA CETĂȚILOR ȘI AȘEZĂRILOR DACICE DIN MUNȚII ORĂȘTIEI

Cu privire la începuturile, fie și modeste, ale locuirii dacice în Munții Orăștiei n-a existat — și nu există încă — un punct de vedere acceptat unanim sau măcar de majoritatea specialiștilor. În chip foarte general, dăinuirea acestui complex se plasează în secolele I î.e.n. — I e.n.¹, mai precis pînă la cucerirea romană, dar față de această opinie „moderată” există păreri extreme, care se depărtează sensibil de ea. S-a spus, bunăoară, că prima fază de existență a cetății de la Costești ar data din sec. IV—II î.e.n.², dar s-a făcut și afirmația că cetățile dacice din Munții Orăștiei nu sînt mai vechi decît mijlocul sec. I î.e.n.³.

Dacă atribuirea unei antichități exagerate cetății de la Costești este imputabilă stadiului incipient al cercetărilor asupra civilizației dacice din spațiul intra-carpatic, opiniile divergente de astăzi au un temei obiectiv: cunoașterea foarte parțială a materialului arheologic descoperit în Munții Orăștiei. În adevăr, cu excepția cetății de la Piatra Roșie⁴, nici unul din obiectivele arheologice dezvelite în această zonă n-a fost integral publicat: această împrejurare a făcut ca vestigiile descoperite să ajungă în mod izolat la cunoștința specialiștilor, neexistînd posibilitatea unor asocieri de materiale⁵. Nu avem încă o imagine clară asupra asocierii, în complexe închise, a diverselor categorii de vestigii dacice: obiecte de metal, ceramică, monede etc. În aceste condiții există riscul de a scăpa din vedere faptul că, de exemplu, o anumită formă ceramică poate fi mai veche decît se crede în-deobște sau că, dimpotrivă, ea durează un secol sau chiar două după apariția sa.

Se înțelege că, într-o asemenea situație, studiul de față nu poate avea pretenția să rezolve problema complexă a cronologiei cetăților și așezărilor dacice din Munții Orăștiei. El își propune numai țelul, mult mai modest, de a oferi cîteva puncte de reper pentru cercetările viitoare și de a corecta anumite păreri eronate sau exagerate cu privirile la începuturile și la sfîrșitul acestor cetăți și așezări. Insistența asupra problemei începuturilor locuirii dacice din Munții Orăștiei este justificată de faptul că tocmai în privința lor opiniile se deosebesc uneori considerabil, așa cum s-a văzut mai sus.

Pentru a da expunerii un caracter mai sistematic, vom trata separat descoperirile cele mai semnificative din diferitele cetăți și așezări, încercînd să schițăm, în fiecare caz, un cadru cronologic. Concluziile generale se vor degaja, sperăm, de la sine.

¹ Vezi, de exemplu, C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 279.

² D. M. Teodorescu, în *ACMIT*, 1929, p. 289—290.

³ R. Vulpe, în *Studii și Comunicări*, Pitești, 1968, p. 51.

⁴ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954.

⁵ Mai mult, există încă mari cantități de materiale nerestaurate și neprelucrate.

1. Costești

S-a arătat mai demult că, dintre toate cetățile din Munții Orăștiei, cea de la Costești pare mai veche⁶. Numai aici principalul element defensiv este valul de pământ cu palisadă, adică un tip de fortificație moștenit din epoca hallstattiană; numai aici tehnica nouă a zidului masiv de piatră, inspirat din arhitectura militară elenistică, este folosită doar parțial, acolo unde terasele superioare și platoul dealului erau mai lesne accesibile, ca un adaus la fortificația inițială⁷. Cît despre ceramică, ea pare, în genere, mai arhaică decît cea de la Grădiștea Muncelului sau Blidaru: ponderea vaselor lucrate cu mîna e mai mare, iar vasele pictate, atît de caracteristice ultimului nivel de la Sarmizegetusa sau Fețele Albe, lipsesc cu desăvîrșire la Costești⁸.

Se poate încerca schițarea unei cronologii relative a sistemului defensiv al cetății de la Costești.

Atît săpăturile mai vechi⁹ cît și cele mai noi¹⁰ au constatat că valul roșu care înconjoară cetatea fusese precedat, aproximativ pe același traseu, de alt val de pământ, întărit cu o palisadă dublă. Urmele palisadei se văd în parii groși (20—22 cm în diametru) înfipti vertical în pământ pe toată lungimea valului. distanța dintre cele două rînduri de pari fiind de circa 3,30 m. În unele secțiuni s-au putut vedea și birnele transversale care legau între ele cele două rînduri de pari ale palisadei.

Este neîndoielnic că acest val a constituit primul element al cetății. Inițial, deci, cetatea de la Costești a fost o simplă fortificație de pământ, ca atîtea altele de tradiție hallstattiană. Ulterior, au fost construite: zidul cetății cu bastioanele de curtină, bastioanele izolate și turnurile-locuință. Poate tot acum s-a ridicat și palisada dublă din jurul platoului superior.

Ni se pare dificil să plasăm construirea zidului în *opus quadratum* înainte de domnia lui Burebista, dar, pe de altă parte, caracterul incomplet al acestui element defensiv nu permite încadrarea lui sub urmașii marelui rege. Rezultă, în mod logic, că zidul cetății de la Costești, împreună cu celelalte elemente amintite mai sus, au fost ridicate de Burebista; în acest caz, primul val de pământ trebuie să fie anterior lui Burebista sau, oricum, să dateze măcar din primii ani ai domniei acestuia.

Cetatea a fost cucerită de romani în anul 102 e.n.¹¹. În 103—105, cu material provenit și din construcțiile distruse, se ridică valul roșu, care desființează bastionul I. tăindu-i colțul nord-estic. Desigur, dezafectarea acestui bastion nu înseamnă

⁶ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 48—49.

⁷ Evident, discuția se poartă în jurul cetăților cercetate sistematic pînă acum. Nu este exclus ca fortificația de pe înălțimea Prisaca, de exemplu, fortificație construită, pare-se, numai din pământ, să se dovedească și mai veche decît cetățuia Costeștilor.

⁸ Din motivele arătate mai sus, nu vrem să utilizăm olăria ca element de datare absolută. Totuși, amintim că un vas descoperit la Costești încheie, după I. H. Crișan (*CDGT*, p. 111—113 și pl. LXXXVIII/4), seria formelor intermediare între vasele bitronconice proto-dacice și vasele piriforme, împrejurare care ne îndeamnă să-l dătm la sfîrșitul sau în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n.

⁹ D. M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 277, 279; C. Daicoviciu, *Așezările dacice din Munții Orăștiei. Partea I: Studiul topografic al așezărilor*, București, 1951, p. 9.

¹⁰ Informație Ștefan Ferenczi.

¹¹ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 15.

că zidul de piatră și celelalte bastioane și-ar fi pierdut și ele funcția defensivă. În adevăr, blocarea porții dintre bastionul II și curtină, lipsită de sens dacă zidul și bastionul n-ar fi fost refăcute după primul război dacic al lui Traian, dovedește că lucrările de reconstrucție nu s-au limitat numai la valul de pământ.

Cetatea de la Costești este din nou cucerită și definitiv distrusă de romani în anul 106 e.n.

Caracterul de acropolă și de reședință al cetății de la Costești face ca existența ei să nu poată fi despărțită de aceea a așezării civile din valea Apei Grădiștii, în hotarul și chiar pe vatra satului actual. De aceea, vom trata împreună cele câteva descoperiri de mai mare vechime, care au fost făcute în cetate și în așezarea civilă: este vorba de obiecte de bronz din import și de monede.

Trebuie menționat, în primul rând, un ataș de *situla* în formă de inimă, cu spin și cirlige, databil la sfârșitul sec. II î.e.n., sigur nu mai târziu decât primele decenii ale sec. I î.e.n.¹² În secolul I î.e.n. se datează și un ataș de castron¹³, precum și două *situlae* (una întreagă, cealaltă fragmentară)¹⁴.

În punctul *Valea Plaiului*, situat în partea sud-estică a satului Costești, s-a găsit întâmplător, în anul 1953, o monedă dacică de argint de tip hunedorean, iar în anul 1956 încă una¹⁵. În singurul sanctuar *intra vallum* din cetățuia Costeștilor a fost descoperit un denar republican de la Paulus Aemilius Lepidus, emis la Roma în anul 71 î.e.n.¹⁶

Dintr-o zonă mai largă din jurul cetății de la Costești provin câteva descoperiri monetare care concordă, din punct de vedere cronologic, cu cele menționate mai sus. De la Ludeștii de Jos se cunoaște o stanță monetară reprezentând reversul unui denar roman din anul 84 î.e.n.¹⁷, iar de la Bobaia un tezaur de monede de argint, încă inedit, cuprinzând imitații după tetradrahmele thasiene, drahme din Apollonia și Dyrrhachium și denari romani mai vechi decât mijlocul sec. I î.e.n.

Dacă se ține seama de toate aceste elemente, credem că nu se poate contesta existența cetății și a așezării de la Costești în primele două-trei decenii ale secolului I î.e.n., dacă nu chiar la sfârșitul secolului precedent.

2. Piatra Roșie

Săpăturile lui C. Daicoviciu au pus în evidență trei faze ale construcțiilor de pe această înălțime.

Cea dintâi, pe care autorul săpăturilor o plasează în epoca lui Burebista, cuprinde: incinta din blocuri de calcar, marea clădire din interiorul ei, sanctuarul patrulater cu baze de coloane și turnurile izolate de pază. În faza a doua, poate în epoca dintre Burebista și Decebal, au fost construite cele două clădiri din

¹² I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 235, pl. XXXIII.

¹³ Idem, *op. cit.*, p. 235, pl. XLIV.

¹⁴ Idem, *op. cit.*, p. 235, pl. XLV.

¹⁵ H. Daicoviciu, în *ActaMN*, I, 1964, p. 114.

¹⁶ Determinarea a fost făcută de Iudita Winkler, căreia îi aducem cuvenitele mulțumiri.

¹⁷ C. Pop, în *Civiltă*, p. 120–121, A₄₆.

partea nordică a platoului, care au desființat sanctuarul. În sfârșit, fazei a treia (epocii lui Decebal) îi aparține marea incintă de piatră de stîncă legată cu pămînt de pe coasta răsăriteană a dealului¹⁸.

Descoperirile nu infirmă această opinie privind începuturile cetății. Se semnalează o drahmă histriană, o imitație după tetradrahmele thasiene, trei denari republicani emiși între 150/125—87 î.e.n.¹⁹ și, element care nu ni se pare lipsit de importanță, o imitație după un denar roman republican al lui M. Porcius Laeca (124—103 î.e.n.)²⁰.

Au mai fost descoperite la Piatra Roșie și două obiecte de bronz, sigur databile în sec. I î.e.n.: o toartă mobilă de castron și o buză de castron cu astragale și ove, ambele produse campaniene²¹.

3. Blidaru²²

Materialul arheologic descoperit în această cetate este prelucrat încă în prea mică măsură pentru a putea furniza date semnificative din punctul de vedere al cronologiei absolute. Tot ce se poate face este o încercare de cronologie relativă.

În prima fază au fost construite cetatea I și turnurile V—VI care, inițial, erau turnuri izolate. Nu este exclus ca tot acum să fi fost săpată cisterna, dar nu putem avea nici o certitudine în această privință.

După cît se pare, cetatea I a fost demantelată, total sau parțial (pe laturile ei de sud și de est lipsește paramentul exterior al zidului, iar turnul II este pe jumătate distrus), acțiune care nu poate fi pusă decît pe seama condițiilor păcii din anul 102 e.n. În 103—105 însă, se execută aici lucrări de refacere a capacității defensive, constînd mai ales din construirea cetății a II-a, care înglobează între zidurile ei și turnurile V—VI. Dacă cetatea I fusese demantelată în întregime, aceasta înseamnă că acum a fost reconstruită latura ei de nord (cea vestică rămînînd numai ca un fel de „prag“ despărțitor față de cetatea a II-a), precum și turnurile I, III și IV. Dacă însă demantelarea fusese efectuată doar parțial, atunci e posibil ca acum să nu fi intervenit nimic nou la cetatea I.

În orice caz, refacerea și completarea întăriturilor de pe Blidaru au avut loc în grabă și în condițiile lipsei de blocuri de calcar: așa se explică de ce paramentul exterior al zidului cetății I n-a mai fost refăcut peste tot și de ce, la cetatea a II-a, s-a utilizat pe alocuri tehnica *opus mixtum*, constînd în alternarea unor porțiuni din blocuri fasonate cu porțiuni din piatră de stîncă.

Natural, sfîrșitul cetății trebuie plasat în anul 106 e.n.

¹⁸ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 124—125.

¹⁹ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 75—77.

²⁰ Idem, *op. cit.*, p. 77.

²¹ Vezi pentru datare, I. Glodariu, în *Apulum*, VII/1, 1968, p. 357, nr. 20—21 și pl. II/3, 2, IV/3, 2.

²² Vezi rapoartele de săpături în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 124—147; VI, 1—2, 1955, p. 219—228; *Materiale*, III, 1957, p. 263—270; VIII, 1962, p. 463—466; C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa. Cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei*, ed. a II-a, București, 1962, p. 22—24.

4. *Sarmizegetusa (Dealul Grădiștii)*

Extrema sărăcie de material din cetatea de refugiu de aici nu permite, cel puțin deocamdată, nici un fel de considerații privind începuturile fortificației. Totuși, se poate stabili și în acest caz o cronologie relativă, precum și datări precise pentru fazele finale.

Construirea incintei în *opus Dacicum* de forma unui patruleter neregulat reprezintă, desigur, cea dintâi fază a cetății de pe Dealul Grădiștii, dar data ei nu poate fi cu certitudine fixată²³. Se știe, în schimb, că cetatea a fost precedată de o locuire ale cărei urme au fost sesizate pe locul porții ei de vest²⁴.

Incinta a fost dărîmată pe alocuri pînă la temelie de daci, potrivit stipulațiilor păcii din anul 102 e.n. Tot dacii au reclădit-o însă, în pripă, în preajma celui de-al doilea război cu Traian; graba este dovedită de nerespectarea legăturilor de bîrne și de folosirea unor materiale luate de la canalul din incinta sacră sau de la alte construcții.

A urmat apoi o nouă distrugere, dar nu pînă la temelie (106 e.n.). După cucerirea cetății, romanii au instalat aici o garnizoană și au refăcut zidul, utilizînd piese mutilate din incinta sacră, dar și material tipic roman (blocuri și lespezi sculptate, cărămidă)²⁵.

Dacă cetatea n-a oferit date pentru stabilirea începuturilor locuirii dacice de pe Dealul Grădiștii, incinta sacră, situată la est de ea, a furnizat o serie de asemenea repere cronologice. Le vom enumera, încercînd la sfîrșit să desprindem din ansamblul lor anumite concluzii:

a) Sondajele efectuate în 1950—1951 în marele sanctuar circular au pus în evidență, la 2 m sub nivelul acestuia, un nivel mai vechi cu pămînt ars, cărbuni, fragmente ceramice și cu un șir de pietre de stîncă. Interpretat inițial ca un sanctuar mai vechi, nivelul acesta nu reprezintă, probabil, decît o locuire anterioară sanctuarului circular²⁶.

b) În sanctuarul vechi de pe terasa a XI-a, pe una din bazele de coloană de calcar, a fost descoperit cunoscutul medalion de lut ars cu reprezentarea Bendidei-Diana, imitată după aversul unui denar roman emis în anul 80 î.e.n.²⁷

c) În același sanctuar a fost descoperită o monedă de bronz (as) de la împăratul Claudius, emisă în anul 41 e.n.²⁸

d) La 1,50 m deasupra nivelului sanctuarului vechi s-au descoperit urmele unui sanctuar împrejmuit cu stîlpi de andezit, contemporan cu celelalte construcții de andezit de pe terasa a XI-a²⁹.

²³ Notăm că, după C. Daivociciu, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 231, „cetatea cea mare de pe Dealul Grădiștii e o construcție relativ nouă, ridicată în vederea adăpostirii populației și a organizării ultimei rezistențe”.

²⁴ C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 174.

²⁵ Cu privire la aceste faze ale cetății Sarmizegetusa, vezi C. Daicoviciu, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 150.

²⁶ Vezi C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 115—117; III, 1952, p. 286—287.

²⁷ C. Daicoviciu și I. H. Crișan, în *Materiale*, V, 1959, p. 396—397.

²⁸ C. Daicoviciu, în *Materiale*, VI, 1959, p. 341.

²⁹ C. Daicoviciu și I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 397.

e) La 10—20 cm deasupra nivelului acestui sanctuar cu stâlpi de andezit s-a identificat nivelul roman³⁰.

f) Pe terasa a X-a se păstrează urmele (stâlpi de calcar) ale unui sanctuar mai vechi decât cel cu 60 de coloane de andezit. La nivelul său au fost descoperite fragmente ceramice de factură mai rudimentară decât cele din nivelul superior³¹.

g) Zidul care susține terasa a IX-a, separînd-o de terasa a X-a, a fost construit încă pe vremea sanctuarului vechi cu stâlpi de calcar, căci canelurile din blocurile lui pătrund mai adînc decât nivelul sanctuarului cu 60 de coloane de andezit. În schimb, gardul de piatră care merge paralel cu zidul, mai aproape de sanctuarul cel nou, este contemporan cu acesta din urmă, deoarece este așezat pe același nivel³².

h) Zidul care susține terasa a X-a, separînd-o de terasa a XI-a, este dublu; el constă din două ziduri paralele, lipite unul de celălalt, dar acestea n-au fost construite în același timp. Mai întîi a fost ridicat zidul din spate (dinspre nord), iar apoi cel din față; o dovadă în acest sens este faptul că șirul sudic de coloane al marelui sanctuar de andezit de pe terasa a X-a a fost așezat pe zidul din spate, a cărui parte superioară fusese, în acest scop, demolată. Aceasta înseamnă că zidul din spate este contemporan cu sanctuarul vechi (de calcar) de pe terasa a X-a, iar zidul din față cu sanctuarul nou (de andezit)³³.

i) Sanctuarul cu 60 de coloane de andezit de pe terasa a X-a nu era terminat la izbucnirea războiului cu Traian³⁴.

j) Pe terasa a X-a s-a găsit, într-o secțiune, un denar roman din anul 71 î.e.n.³⁵. După toate probabilitățile, nivelul la care a fost descoperit aparține sanctuarului vechi de calcar.

Așezarea civilă de pe Dealul Grădiștii oferă și ea, deși cercetată într-o foarte mică măsură, cîteva repere cronologice:

a) Cu circa 60 m înainte de a ajunge la bazinul de apă, venind dinspre cetate, la aproximativ 50 m spre sud de potecă, se află un turn de veghe de lemn. În secțiunea trasată s-au găsit fragmente ceramice dacice și 6 drahme din Dyrhachium care, după cum se știe, cunosc în Dacia o perioadă de maximă circulație între sfîrșitul sec. II și mijlocul sec. I î.e.n.

b) Pe una din terasele Dealului Grădiștii³⁶ au fost dezvelite, în 1951, vestigiile unei case de lemn. În apropierea acestei terase au fost descoperite întîmplător două imitații de tetradrahme thasiene și doi denari romani republicani (124/103 și 81 î.e.n.)³⁷, provenind, probabil, dintr-un tezaur.

c) Într-un alt punct din apropierea aceleiași terase a fost găsit un denar roman din 99—94 î.e.n.³⁸.

d) În punctul *La Tău* s-a găsit întîmplător un denar roman din anul 87 î.e.n.³⁹

e) Pe o altă terasă a Dealului Grădiștii au fost constatate două niveluri de locuire (două case de lemn suprapuse). Pe una din cele trei vetre de foc ale

³⁰ *Iidem, op. cit.*, p. 398—399.

³¹ C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 158.

³² *Iidem, op. cit.*, p. 162—164.

³³ *Iidem, în SCIV*, III, 1952, p. 288—289.

³⁴ *Iidem, în SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 159.

³⁵ Vezi nota 16.

³⁶ E vorba de terasa nr. 1 din schița publicată în *SCIV*, III, 1952, p. 303, fig. 26.

^{37—39} Vezi nota 16.

casei noi s-a descoperit o monedă de la Traian, în a cărei legendă nu figurează titlul de *Dacicus*⁴⁰.

f) Pe terasa O.P. 1, în încăperea B, a fost descoperită o cuțitoaie de fier cu stampila HERENNI, datind din sec. I e.n. Pe aceeași terasă s-a găsit un fragment de *terra sigillata* de cea mai bună calitate⁴¹.

g) Pe terasa a II-a de pe Platoul cu șase terase, în locuința poligonală, s-au descoperit: vasul de cult cu stampila DECEBALVS PER SCORIOLO, un sesterț de la Traian emis în 101—102 și un clopoțel de bronz databil în sec. I e.n.⁴²

Ce concluzii se pot desprinde din aceste date?

Trebuie să recunoaștem că elementele de cronologie absolută sînt încă puține în incinta sacră. Totuși, în măsura în care există (discul de lut ars cu reprezentarea zeiței Bendis, moneda descoperită pe terasa a X-a și caracterul mai rudimentar al ceramicii nivelului inferior de pe terasa a X-a), ele pledează pentru o datare încă în prima jumătate a secolului I i.e.n.

Mai numeroase, elementele de cronologie absolută din așezarea civilă vorbesc și ele despre o locuire în prima jumătate a secolului I i.e.n. Este de remarcant faptul că obiectele și monedele tirzii (sec. I e.n.) se găsesc în nivelul superior de locuire (moneda de la Traian) sau, acolo unde s-a constatat un singur nivel, în asociere unele cu altele (cuțitoaia, fragmentul de *terra sigillata*, clopoțelul de bronz și ceramica pictată dacică de pe terasa O.P. 1, vasul cu stampilă și o monedă de la Traian pe terasa a II-a de pe Platoul cu șase terase).

Cît privește cetatea propriu-zisă, începuturile ei sînt greu de fixat, dar e foarte posibil ca ea să nu fi fost construită decît în sec. I e.n. În schimb, sînt bine precizate cronologic fazele ei finale deși, trebuie să recunoaștem, această precizare se datorează în primul rînd asocierii elementelor de cronologie relativă (distrugerii și refacerii ale zidului) cu datele izvoarelor literare.

5. Fetele Albe (punctul Șesul cu brînză)⁴³

În acest punct există un complex de construcții dacice, dispuse pe patru terase (există, de fapt, aici cinci terase, toate amenajate de mîna omului, dar pe una — terasa a IV-a — nu se găsesc construcții). Dezvelirea lui a permis stabilirea precisă a unei cronologii relative.

Inițial, a fost tăiată panta dealului și au fost amenajate terasele I și a II-a, protejate de zidul de susținere B; pe ambele terase au fost construite locuințe, reprezentînd *nivelul inferior*.

A doua fază este marcată de un incendiu care a distrus locuința de pe terasa a II-a; în locul ei a fost ridicată o nouă locuință care constituie, pe această terasă, *nivelul mijlociu*.

În faza a treia, panta a fost în continuare tăiată și s-au amenajat terasele III și V, protejate de zidurile A, A₂ și C. Pe terasa a III-a a fost construit un sanctuar circular cu stîlpi de calcar, iar pe terasa a V-a o anexă gospodărească.

⁴⁰ C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, III, 1952, p. 306.

⁴¹ Ibidem, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 182—185.

⁴² Ibidem, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 195—202. Cu privire la datarea clopoțelilor, vezi și R. Forrer, *Das roemische Strassburg-Argentoratae*, Bd. II, Strassbourg, s.a., p. 498 și fig. 367 dreapta.

⁴³ Vezi H. Daicoviciu și I. Glodariu, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 465—473; X, 1973, p. 65—96.

Ceva mai târziu, terasa a III-a a fost consolidată prin construirea zidului A₁, care cade perpendicular pe zidurile A și A₂, unindu-le.

Are loc apoi o distrugere a tuturor construcțiilor, urmată de demantelarea zidului B, de lărgirea terasei I și de construirea pe ea a unei mari locuințe circulare care reprezintă *nivelul superior*; o nouă construcție se ridică și pe terasa a II-a, ea constituind și în acest caz *nivelul superior*. În schimb, sanctuarul de pe terasa a III-a și anexa gospodărească de pe terasa a V-a par a nu fi fost refăcute.

Se constată, în sfârșit, o distrugere definitivă, prin incendiu, a construcțiilor de pe terasele I și a II-a.

Ținând seama de împrejurările istorice cunoscute, cronologia absolută a fazelor finale ale așezării din punctul *Șesul cu brinză* se poate stabili în felul următor:

Distrugerea construcțiilor de pe terasele I (nivelul inferior), a II-a (nivelul mijlociu), a III-a și a V-a poate fi plasată în anul 102 e.n. și pusă pe seama armatelor romane care, în cursul primului război dacic al lui Traian, ajung pînă lîngă Sarmizegetusa. În acest caz, este vădit că ridicarea noilor construcții de pe terasele I și a II-a (nivelurile superioare) are loc între cele două războaie dacice, iar distrugerea lor definitivă se petrece în anul 106 e.n.

Descoperirile confirmă, în genere, aceste concluzii. În adevăr, ceramica pictată și chiupurile roșii cu buza „în trepte” au fost descoperite exclusiv în nivelul superior de pe terasele I și a II-a⁴⁴. În nivelul superior al terasei I, în locuința circulară amintită, a fost descoperită o toartă de caserolă de bronz cu stampila [AN]SI DIODORI, databilă în a doua jumătate a sec. I și la începutul sec. II. e.n.⁴⁵.

Cu privire la începuturile locuirii de la Fețele Albe, se poate semnală faptul că pe terasa a II-a, în nivelul mijlociu, au fost descoperite fragmente ceramice lucrate la roată dintr-o pastă dură, zgrunțuroasă, de culoare roșie, avînd suprafața exterioară lustruită. Tot aici au fost găsite două vase — *situlae* din lut ars, lucrate la roată din pastă cu grafit și ornamentate cu butoni semisferici.

La drept vorbind, poziția stratigrafică a acestor descoperiri e firească și ea concordă cu cele constatate în diverse așezări în privința ceramicii. Se poate spune, de exemplu, că, la fel cu ceramica roșie, lustruită, lucrată la roată din pastă dură, și ceramica neagră, lustruită, lucrată cu mîna, nu se găsește decît în nivelurile cele mai vechi de la Fețele Albe (aceeași observație, pentru ceramica neagră, s-a făcut la Căpîlna). Aceste două categorii de vase nu sînt, probabil, mai recente decît mijlocul secolului I î.e.n.

Dimpotrivă, chiupurile cu buza „în trepte” de culoare roșie, vasele cu toartă orizontală falsă și ceramica pictată de tip Grădiștea Muncelului se întîlesc, peste tot în Munții Orăștiei, numai în nivelurile puternic arse, adică în nivelurile ce marchează distrugerea provocată de romani. Ele se datează, deci, în a doua jumătate a sec. I e.n.

La capătul acestor considerații se pot formula cîteva concluzii cu privire la apariția și dezvoltarea complexului din Munții Orăștiei.

Ni se pare neîndoielnică vechimea mai mare a cetății de la Costești în comparație cu alte obiective din Munții Orăștiei (de exemplu cetățile de pe Blidaru

⁴⁴ Semnificativă în această privință este o cană pictată cu motive geometrice și zoomorfe, descoperită în locuința cea mai recentă de pe terasa II-a (vezi *ActaMN*, X, 1973, p. 76 și fig. 24); ea se datează la sfîrșitul sec. I e.n. (vezi I. Glodariu, *op. cit.*, p. 226, nr. 27/47).

⁴⁵ H. Daicoviciu și I. Glodariu, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 471—472 și fig. 11.

și Dealul Grădiștii); locuirea ei începe în mod cert măcar în primele două-trei decenii ale secolului I î.e.n., dar mai probabil încă la sfârșitul veacului precedent.

Credem că sanctuarele din nivelul inferior de la Sarmizegetusa au cam aceeași vechime. Această convingere nu este sugerată numai de descoperirile menționate mai sus, ci și de faptul că Strabo vorbește despre un munte sfânt al dacilor, Kogaionon, care cu greu ar putea fi localizat în altă parte decât pe Dealul Grădiștii; autorul antic lasă să se înțeleagă că această calitate de munte sacru avea o considerabilă vechime⁴⁶.

E firesc ca măcar o parte a așezării civile de pe Dealul Grădiștii să aibă aceeași vechime cu sanctuarele, fapt sugerat și de unele descoperiri monetare. În schimb, cetatea de refugiu de aici pare într-adevăr mai nouă. În această ordine de idei, nu ni se par lipsite de însemnătate faptul că Strabo, autor bine informat, nu pomenește nici un cuvânt despre Sarmizegetusa sau împrejurarea că numele Sarmizegetusei nu apare în nici un izvor asociat cu numele lui Burebista. Despre Sarmizegetusa vorbește însă, pentru o epocă vădit mai târzie, Ptolemeu, care-i dă și epitetul de „regească“, desemnând-o astfel drept cetate de scaun a regilor daci⁴⁷.

Se poate considera apoi că nivelul inferior de pe terasele I și a II-a de la Fețele Albe (punctul *Șesul cu brinză*), ca și nivelul mijlociu de pe terasa a II-a datează și ele măcar din prima jumătate a sec. I î.e.n.

Cît privește complexul de fortificații de piatră din Munții Orăștiei, construirea principalelor sale elemente trebuie pusă pe seama lui Burebista deși, evident, opera începută de el a fost continuată de succesorii săi. Originea elenistică a zidurilor dacice în *opus quadratum* presupune că ridicarea lor a avut loc într-o perioadă cînd marele rege întreținea strînse legături cu cetățile pontice.

S-a spus, pe bună dreptate, că cetatea de la Costești a fost reședința permanentă, de fiecare zi, a regilor statului dac⁴⁸. Această afirmație este cu siguranță valabilă pentru Burebista, dar probabil că și pentru urmașii săi pînă la Decebal inclusiv. Pe de altă parte însă, epitetul de „regească“ pe care-l dă Sarmizegetusei Ptolemeu sugerează că așezarea de pe Dealul Grădiștii s-a ridicat treptat pînă la rangul de „capitală“. Acest proces este imposibil de datat, dar dacă se ține seama că, sub Burebista, Dealul Grădiștii cu sanctuarele sale era numai un munte sacru și de faptul că primii doi succesori ai regelui asasinat au îndeplinit concomitent funcțiile de mare preot și de rege, n-ar fi poate hazardat să presupunem că sporirea importanței *politice* a acestui centru religios a început sub Deceneu și Comosicus.

Sfârșitul cetăților și așezărilor dacice din Munții Orăștiei a fost provocat de cucerirea romană⁴⁹.

⁴⁶ Strabo, VII, 3, 5.

⁴⁷ Ptolemeu, III, 8, 4.

⁴⁸ C. Daicoviciu, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 126.

⁴⁹ Există, e drept, și alte opinii care nu ni se par fondate. Ne referim în primul rînd la încercarea de a stabili data finală a unor cunoscute fortificații dacice pe parcursul sec. I e.n. (M. Babeș, în *Dacia*, N.S., XIX, 1975, p. 136–138). Este vorba despre cetățile de la Bîlca Doamnei (sfârșitul sec. I î.e.n.: M. Babeș, *op. cit.*, p. 138), Tilișca, Piatra Craivii și, eventual, Piatra Roșie (ultimul sfert al sec. I î.e.n. — începutul sec. I e.n.; idem, *op. cit.*, p. 136), a căror dată finală este de plasat în realitate la războaiele dacice ale lui Traian. Cu toate că trei dintre fortificațiile menționate (Bîlca Doamnei, Piatra Craivii, Tilișca) n-au fost publicate monografic, se cunosc materiale arheologice provenind din ele și a căror datare se prelungește cel puțin în prima jumătate a sec. I e.n. (Bîlca Doamnei: v. I. Gloda-

Concluziile formulate în încheierea acestui studiu au, recunoaştem, un caracter intrucitva ipotetic şi, tocmai de aceea, le prezentăm cu prudenţă. Credem însă că ele corespund, în linii generale, realităţii istorice şi că viitoarele cercetări le vor confirma în mare măsură.

HADRIAN DAICOVICIU — IOAN GLODARIU

POINTS DE REPÈRE POUR LA CHRONOLOGIE DES FORTERESSES ET DES HABITATS DACES DES MONTS D'ORĂŞTIE

(Résumé)

Les auteurs examinent les vestiges les plus significatifs du point de vue chronologique découverts à *Coseşti* (forteresse et habitat civil), *Piatra Roşie* (forteresse), *Blidaru* (forteresse), *Sarmizegetusa* (forteresse, zone sacrée, habitat civil) et *Fetele Albe* (habitat civil). Bien que ces vestiges (objets de bronze importés du monde gréco-romain, monnaies) ne sont pas nombreux, ils permettent en fin de compte d'établir au moins le commencement et la fin de la plupart des complexes mentionnés.

Après avoir esquissé la chronologie relative des forteresses et des habitats, les auteurs essaient de les dater.

La tâche est relativement simple pour la fin des sites, car ils sont tous détruits par l'armée romaine (deux fois de suite en certains cas) au cours des guerres daciques de Trajan. Pour leur début, la tâche est moins aisée; toutefois, on peut arriver à la conclusion que la forteresse et l'habitat de Costeşti sont les plus anciens (fin du IIe ou commencement du Ier siècle av. n. è.). Le niveau inférieur de la zone sacrée de Sarmizegetusa, une partie de l'habitat civil de ce cité et les niveaux inférieurs de Fetele Albe (peut-être la citadelle de Piatra Roşie aussi) ont le même âge ou presque, tandis que les débuts de la forteresse de Sarmizegetusa sont plus tardifs.

riu, *op. cit.*, p. 239, nr. 24/a; Piatra Craivii: v. idem, *op. cit.*, p. 236–237, nr. 11/b, 1; Tilişca: v. idem, *op. cit.*, p. 241, nr. 32/b, d), la fel ca şi la Piatra Roşie (idem, *op. cit.*, p. 238, nr. 19/c–d, f). De altminteri, nu vedem motivul pentru care cetatea de la Piatra Roşie şi-ar fi încetat existenţa mai repede decît celelalte elemente ale sistemului din Munţii Orăştiei. De fapt, pentru nici una din cetăţile amintite nu există motive să li se fixeze data finală înaintea războaielor cu Traian.